

TANULMÁNYOK / ARTICLES

A társadalmi tér használata a kecskeméti multifunkcionális elit gyakorlata szerint, 1920–1940

Use of social space by the multifunctional elite of Kecskemét between 1920 and 1940

SZILÁGYI ZSOLT

KULCSSZAVAK: helyi elit, multifunkcionális elit, társadalmi tér, térhasználat, Kecskemét

ABSZTRAKT: A térbeli fordulattal az utóbbi években előtérbe került a társadalmi tér vizsgálata. Az irányzat adta lehetőségekkel a középkort vagy a kora újkort kutató történészek, történeti földrajzosok sűrűbben élnek, mint más társaik. A *modern kor* (19. és 20. század) társadalomtörténetével foglalkozó szakemberek látószögébe – legalábbis idehaza – eddig, néhány fontos kivételtől eltekintve, nem került be a társadalmi tér használatának vizsgálata, holott ehhez lényegesen kedvezőbbek a forrásadottságok. Éppen e forrásbőség lehet az oka, hogy a modern kor kutatói látószólag nincsenek oly mértékben rászorulva ezen módszerek, nézőpontok alkalmazására, mint a sokszor forráshiánnyal küzdő, korábbi korszakok társadalmi után nyomozó kollégáik. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy rámutassak, milyen sokrétűen módosítja a társadalmi tér vizsgálata például azt a képet, amit egy Horthy-kori „mezővárosról” alkottunk.

KEYWORDS: *local elite, multifunctional elite, space utilised, social space, Kecskemét*

ABSTRACT: *To explore the Kecskemét elite of the interwar period, a concept of elite was formulated that profoundly differs from previous approaches. A local elite is a formation of a societal group which is organised on the basis of family relations and financial assets, due to which it possessed a high, socially visible or latent, standing and thus owned politically organised or latent power. The elite asserted this power within the local setting by influencing the whole or part of the local community. The structure of the local elite varies by region or by settlement levels (city, town, village, etc.) in accordance with the differences within local societies and how they create elites or the administrative ranking of a settlement which determines varying quantitative and qualitative opportunities for people to assume, or rise to, elite positions. Functionally, the local elite consists of three sub-groups: a political elite, controlling the town, an economic elite that controls commercial matters and a*

societal elite that informally regulates the access to elite circles, often through family relations. These three elite sub-groups often overlap and generally meet in various societal settings. As these subgroups belong to at least two elite circles where they meet, we call them a multifunctional elite.

The multifunctional elite of Kecskemét consisted of 368 members in the period under investigation and accounted for about 30–40% of the total town elite. The occupational composition showed certain changes during this period: The ratio of merchants decreased by almost 50%, while the ratio of intellectuals increased by about 25%. In addition, a fast and spectacular growth in property ownership by the elite is discernible which was mainly due to real estate and land speculation during the Great Depression. The value of the multifunctional elite's real estate increased by 16% in the period from the 1920s until the 1930s.

An examination of social space revealed that the elite lived within the historical town core. Craftsmen and landowners showed occupational similarities in social topographic terms: Their group and their activities were not as closely linked to space as those of the intellectuals, i. e. their spatial characteristics were not significant. The social space of merchants was adapted to the economic space structure of the town, while the social space of civil servants and intellectuals followed the spatial pattern of institutions and offices. This tight pattern must be seen in the context of the changes in physical and social space which occurred in the 2nd half of the 19th century. The groups of merchants and intellectuals, and the elites that subsequently arose from them, emerged within those locations. During these processes, one of the main determining factors was the property-income status of individuals. The streets and squares of outstanding historic prestige had a decisive impact on the spatial differentiation of the elites; similarly, the influence of relationships maintained with neighbours, friends or relatives was important.

A „helyi elit” fogalma

A két világháború közötti időszak elitjének szervezett kutatása Huszár Tibor vezetésével 1978-ban vette kezdetét Magyarországon (Kovács I. 2010), majd a 90-es évektől látványosan nőtt az e témában született írások száma. A társadalomtörténettel foglalkozó kutatók kiemelt érdeklődése egyrészt a téma nemzetközi aktualitásával magyarázható (Giddens 1974, Rubinstein 1974, 1981, 1994, 1998, White 1990, Morris 1992, Shapely 1998, Jordan 1999, Trainor 2001, Roth, Beachy 2007), másrészt azzal, hogy akkortájt mind a középosztály, mind az elit vizsgálata jócskán elhanyagolt volt idehaza (is). Mivel forrásadottsági és -kezelési szempontból erre a városok ígértek a legalkalmasabbnak, és a külföldi gyakorlat is ebbe az irányba mutatott, az elitkutatások fő vonala a városi elit felé fordult. Ezért a napjainkban elérhető eredmények döntő többsége a helyi elitről szól (vö. Szilágyi 2010).

Hazai történetírásunkban ugyan a politikai, az egyházi és a katonai elitekről is olvashatunk (Püski 2000, Gergely 1992, Szakály 1987), mégis úgy alakult, hogy a legnagyobb érdeklődés a gazdasági elitcsoportok iránt mutatkozott (Lengyel 1989, 1993, Timár 1990, 1993). Következésképp, egészen a legutóbbi időig, ez vált a kutatási gyakorlatban meghatározóvá, kánonná; pedig már az

1990-es évek közepén felmerült a gondolat, hogy a helyi elit vizsgálatakor nem volna szabad csupán a gazdasági elitre szorítkozni, hanem a helyi politikai elitet is látótérbe kellene vonni (Tokaji Nagy 1995). Noha ez a szemlélet röviddel később megjelent más munkákban (Tóvári 1997, Szakál 2002), mégis az empirikus adatok alapján kidolgozott áttörés csak alig néhány éve valósult meg (Takács 2008). Ennek persze az is magyarázata, hogy nem könnyű kiigazodni a helyi elitfogalmak között, hiszen számos, egymástól gyakran eltérő értelmezés született (Lengyel 1993, Timár 1993, Tokaji Nagy 1995, Tóvári 1997, Szakál 2002, Gyáni 2003, Takács 2006). Miközben az sem könnyíti meg a témával foglalkozó történész feladatát, hogy olyan nominális forrásokból kell dolgoznia, amelyek gyakran csak bravúros megoldásokkal illeszthetők össze egymással – meglehetősen lelassítva ezzel a feltérképezési és a konstruálási folyamatot.

A továbbiakban *helyi eliten* a település azon társadalmi csoportját értem, amely a helyi szinten rendelkezésre álló humán és anyagi tőke mentén épül fel; amely e tőkék révén magas, szervezett vagy látens pozíciókat birtokol, s az így szerzett hatalommal – mindenekelőtt – helyi viszonylatban bír befolyással a helyi közösség egészére, egy része vagy csupán egyes tagjai fölött. Ugyanakkor a helyi elitnek összetétele, országos viszonylatban, módosulhat tájanként vagy települési hierarchiaszintenként az adott helyi társadalom elitképző elemeinek értékkülönbsége mentén, vagy az adott település eltérő jogállása révén kialakult mennyiségi és minőségi lehetőségek miatt (vö. Pareto 1935, Russell 1938, Dahl 1957, Giddens 1974, Bourdieu 1978, Marvick 1985, Bibó 1986, Lenski 1984, 2004). A helyi elit minden esetben az adott település teljes elitjét jelenti, amely lehet városi vagy falusi elit is. A települési szintek mentén változó helyi elitnek egyben eltérő léptékek alapján képződnek és strukturálódnak, azonban közös jellemvonásuk, hogy a helyi elit – funkcióját tekintve – elvileg három másik elitcsoportra bomlik: a településirányítási (léptéknek megfelelően város- vagy faluirányítási) elitre, a gazdasági elitre (amely áll a helyi vagyoni elitből, a helyi gazdasági intézmények, szervezetek felső pozícióinak birtokosaiból) s végül a társadalmi elitre. E három elitfőcsoport újabb, kisebb csoportokat alkot akkor, amikor egymással összefonódik, halmazok metszeteit létrehozva ezzel. E metszéspontokban kialakuló csoportokat összefoglaló néven – mivel funkciójuk alapján egyszerre legalább két elitfőcsoportba tartoznak – *multifunkcionális* elitnek nevezem.¹

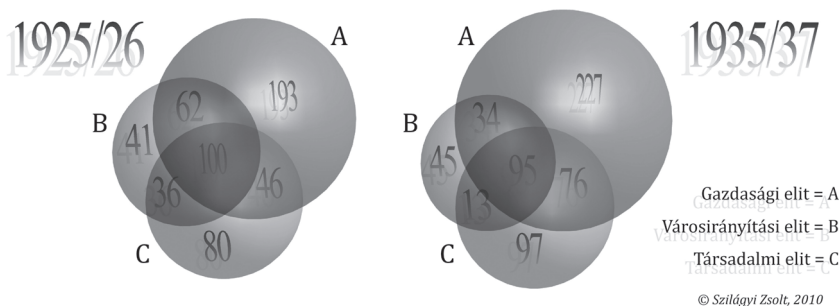
A kecskeméti elit szerkezete

Az elitfőcsoportoknak és összefonódásuknak, a multifunkcionális elit strukturális változásainak vizsgálatához egy olyan, 800–900 ezer elemből álló adatbázist veszek igénybe (MEA), amit elsősorban levéltári források és helyi címtárak felhasználásával építettem.²

A városirányítási elit, amely lényegében azonos a törvényhatósági bizottság választott és virilis tagjaival, méretét tekintve zsugorodó csoport volt – az 1929. évi 30. tc. hatásának következtében. Létszáma éves szinten 190–260 fő között alakult. Ezzel szemben a gazdasági elitfőcsoport, amely állt a vagyoni elitből (a legtöbb adót fizetőkből) és a szervezett gazdasági pozíciók birtokosaiból (bankok, részvénytársaságok stb. vezetőiből), 370–460 főből tevődött össze. Létszáma a vizsgált korszakban – a források módosulása miatt – látszólag gyarapodott. Ehhez képest a társadalmi elit, amely a helyi egyházak, iskolák, egyesületek stb. vezetőit takarta, mintegy 260–280 főben állapítható meg. Mindent egybevetve, ha a főcsoportok közötti (személyi) átfedéseket leszámítjuk, akkor a kecskeméti elit összlétszáma 550–600 főben határozható meg a Horthy-korszakban (1. ábra), ami a város társadalmának közel 0,8 százalékát adta.

Az előbbi elitfőcsoportokkal szemben a multifunkcionális elit speciális elitcsoportnak tekinthető. Speciális egyrészt azért, mert többrétű, összetett funkciókkal jellemezhető, másrészt – éppen funkcionális tekintetben – pontosan e csoportnak adódott talán a legtöbb alkalma arra, hogy sűrűbb kapcsolatban álljon a helyiekkel, hogy az intézményeken keresztül, ha nem is feltétlenül gyakrabban, de mindenképpen összetettebb formában érintkezzen a városi társadalom legkülönfélébb köreivel. Ez az összetett funkció összetett kapcsolathálót is sejtet, amellyel párhuzamosan a többrétű elitfunkciók birtokában a multifunkcionális elit alighanem több (és nem nagyobb) befolyással bírt, amivel a sikeres érdekérvényesítés esélye is vélhetően megnőtt. Ez a szélesebb döntéshozói (hatalmi) eszköztár, amit az eltérő elitfunkciók kombinációja révén a multifunkcionális elit a magáénak tudhatott, mindenképp egy olyan változatos csoportot formált, ami a városi elitnek a legbefolyásosabb tagjait tömörítette magába. A multifunkcionális elit az 1920-as évek derekán 244 fővel, az 1930-as évek közepén is 218 fővel alkotta a városi elit igen jelentős részét, mintegy

1. ábra: A városi elit szerkezete a két világháború közötti Kecskeméten
The structure of the urban elite in Kecskemét of the interwar period

Forrás: saját szerkesztés.

30–40 százalékát. Ha az 1920-as és az 1930-as évek multifunkcionális elitcsoportján belül fennálló személyi átfedéseket leszámítjuk, akkor a két világháború közötti években létszámuk 368 főben állapítható meg.

Ennek a speciális elitnek funkcionális tekintetben négy, szerkezetileg egészen jól elkülöníthető mikrocsoportja kutatható. Ebből három csoport egyszerre két-két elitfunkcióval, egy pedig mindhárommal rendelkezett. Az előbbieket *duális elitcsoportoknak*, míg az utóbbit *komplex elitnek* nevezem. Ezek alapján vizsgálható a városirányítási-gazdasági, a városirányítási-társadalmi és a gazdasági-társadalmi duális elitcsoport, valamint a komplex elit, amely a legtöbb, legszerteágazóbb hatalmat birtokolta.

Foglalkozás, vagyon és jövedelem

Az esetek *jelentős részében* nem lehet egyetlen elvont foglalkozási kategóriában értelmezni valakit élete során, még ha az nagymértékben meg is könnyítené az empirikus vizsgálódást. Az ismert filozófus, Ortega, az 1930-as években ezt úgy fogalmazta meg, hogy az ember *él*, tehát nem „van”, hanem éppen „válík valamivé” (Ortega 1983). Ezért aztán a történészek ma már nem hagyhatják figyelmen kívül e nézőpontot (vö. Kövér 2004, Benda 2008).

A vizsgált időszakban a multifunkcionális elit 41 százalékának legalább „két foglalkozása” ismert, 59 százalékukat pedig csupán egyetlen foglalkozás alapján tartotta számon a környezetük. A foglalkozási összetétel, noha az 1920-as évekhez képest a 30-as évekre néhány tekintetben módosult, főbb vonásaiiban azért nem változott (1. táblázat). A földbirtokosi réteg helyzete alig észrevehetően formálódott, bár a csoport folyamatosan veszített súlyából, mégis aránya 27-28 százalékról csak 25-26 százalékra csökkent. Ez akár természetes mozgásként is felfogható, anélkül, hogy külső tényezők hatását sejtenénk a folyamat mögött. Ezzel szemben az értelmiség – az 1929-ben lejátszódott közigaz-

1. táblázat: A multifunkcionális elit foglalkozásszerkezete, 1925–1935
Occupational structure of the multifunctional elite, 1925–1935

Foglalkozás	1921*	1925	1929	1934	1939*
Földbirtokos, gazdálkodó, bérlő, %	30,4	27,4	27,4	25,8	24,3
Házbirtokos, magánzó, %	0,7	1,9	0,9	1,3	1,1
Kereskedő, %	12,2	13,5	11,7	8,1	8,6
Iparos, vendéglős, %	6,8	8,8	7,6	8,5	8,1
Értelmiségi, %	29,1	25,6	32,7	34,3	36,8
Tisztviselő, %	19,6	21,4	18,8	21,6	21,1
Egyéb, %	1,4	1,4	0,9	0,4	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szám szerint, fő	148	215	223	236	185

Forrás: MEA alapján saját számítás.

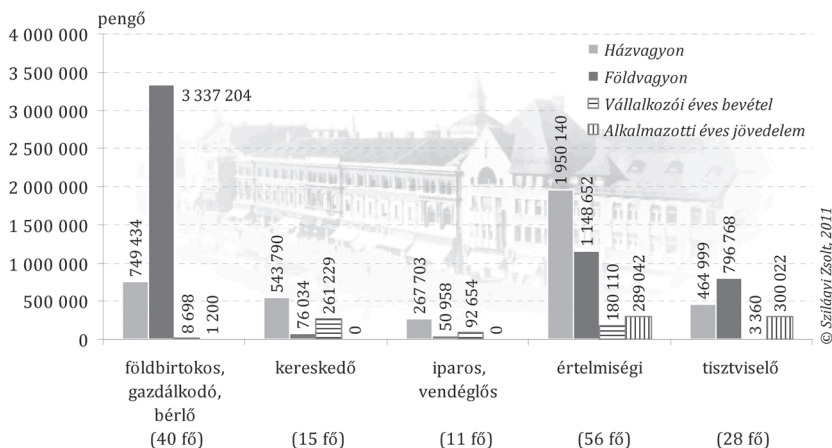
*Az 1921. és az 1939. évi adatok (mivel a multifunkcionális elitvizsgálatot két mintaévre: 1925/26-ra és 1934/35-re végeztem el, így azok) csak jelzésértékűek.

gatási változások miatt – látványosan pozíciókat szerzett a vizsgált elitben: aránya 25-26 százalékról 34-35 százalékra emelkedett. Hasonló növekedést egyetlen másik csoport sem volt képes elérni. A tisztviselők (21-22 százalék), az iparosok (8-9 százalék) és a házbirtokosok (1-2 százalék) lényegében mozdulatlanok tekinthetők a két világháború között. Egyedül a kereskedők csoportja mutatott komoly módosulást, aránya 13-14 százalékról 8-9 százalékra csökkent az 1930-as évek közepére, ami egyben azt is jelenti, hogy a 30-as évek második felében felerősödő zsidóellenes intézkedések még nem játszhattak szerepet e kereskedők pozícióvesztésében, sokkal inkább valószínű, hogy a gazdasági válság kedvezőtlen, lokális hatásaival kell számolnunk esetükben. Röviden mérlegelve: a kellő méretű földvagyon olyan stabilitást biztosított a multifunkcionális elitben, mint amilyenre a képzettségen kívül egyetlen más tőke sem volt képes Kecskeméten. Ez az átstrukturálódás azért is vehetett ilyen irányt, mert közben az értelmiségnek a városirányításban játszott szerepe (számszerűleg is) egyre inkább megerősödött: előtérbe került a professzionális városirányítási réteg.

A vagyoni-jövedelmi szerkezet főbb vonásainak megrajzolásához alapvetően kétféle forrás, a legnagyobb adófizetői névjegyékek és az adótelevkönyvi nyilvántartások használhatók fel. Az utóbbi lehetőséget kínál arra, hogy olyanok földvagyonáról is információkat nyerjünk, akik nem tartoztak a vagyoni elithez; sőt, ezeknek a szőlő- és földbirtokoknak a becsült forgalmi értékéről is képet alkothatunk (MEA).

A második világháború előtti évekből a multifunkcionális elit 69 százalékának, 150 tagjának ismerjük a föld- és házvagyonra becsült forgalmi értékét, a vállalkozásból eredő vagy alkalmazottként megkeresett éves jövedelmét (2. ábra). Eszerint a földbirtokosok, gazdálkodók kezén 3,3 millió pengő értékű föld kon-

2. ábra: A multifunkcionális elit vagyoni-jövedelmi szerkezete összesített formában, 1938
Property and income structure of the multifunctional elite (contracted data, 1938)

Forrás: saját szerkesztés.

centrálódott; de az értelmiség és a tisztviselői rétegek tulajdonában is rendkívül jelentős földvagyon halmozódott fel, csaknem 2 millió pengő értékben. Ehhez képest mind a kereskedők, mind az iparosok birtokában nagyságrendekkel kisebb összeg mutatható ki. A házvagyonnal éppen fordított a helyzet. Az értelmiség közel 2 millió pengő értékű lakóingatlanral rendelkezett. Őket a földbirtokosok, a kereskedők, a tisztviselők, végül az iparosok követték – együttes házvagyonuk ugyancsak 2 millió pengőre rúgott. Fizetéssel voltaképp csak az intelligencia rendelkezett, ami éves szinten megközelítette a 0,6 millió pengőt. Vállalkozásból származó jövedelme többnyire csak a kereskedőknek, az iparosoknak és az értelmiségnek volt, ami együttesen meghaladta az évi 0,5 millió pengőt.

Mezővárosról lévén szó, érdemes közelebbről megvizsgálunk a földvagyon alakulását nemcsak foglalkozási bontásban, hanem időbeli változásban is. A multifunkcionális elit kezében 1926 őszén 699 kat. hold szőlőt és 10 369 kat. hold földet találunk. A Kecskeméten időközben lezajló gazdasági transzformáció, a kertkultúra szélesebb elterjedése, amit nagyban elősegített a földbirtokviszonyok átrendeződése az 1920-as évek folyamán, és az 1930-as évek első felében jelentkező gazdasági válság (Szilágyi 2011), amely egy eladósodott gazdatársadalmat ért utol, s az ingatlanpiac összeomlása nyomán jelentkező telekspekuláció mind-mind abba az irányba hatottak, hogy a kicserélődő multifunkcionális elit földvagyon-szerkezete is módosult. Az elitcsoport tagjai 1937 nyarán már közel 40 százalékkal több szőlőt és csaknem 10 százalékkal több földet birtokoltak.

Jól érzékelhető tehát, hogy a multifunkcionális elitben jelentősen nőtt a tőkekoncentráció. Amíg 1926-ban a szőlőkben lekötött tőke 1,1 millió pengőre rúgott, ez egy bő évtizeddel később már 1,6 millió pengő volt, ami a földbirtokok esetében 5,8 millióról 6,4 millió pengőre emelkedett. Vagyis 16 százalékkal, megközelítőleg 1 millió pengővel nagyobb szőlő- és földvagyonra volt az 1937-es multifunkcionális elitnek, mint az 1926-osnak, ami nemcsak a csoport szintjén, hanem egyének szintjén is tőkekoncentrációt jelez, hisz a vizsgált intervallumban alig változott a földbirtokosok száma, 167 főről 179 főre emelkedett. Horváth Ödön, a komplex elit fiatal tagja mindezt markánsan úgy fogalmazta meg 1933-ban, hogy „régében nem is tartották egészen kecskemétinek azt, akinek egy kis gyümölcsös szőlője nem volt. Ma is végcélja mindenkinek, tisztviselőnek, iparosnak, kereskedőnek, munkásnak, hogy ingatlant szerezzen” – írta mindezt úgy, hogy később sem volt föld a nevében (Horváth 1933, 148.).

A „térbeli fordulat” látószöge

Hogy honnan is ered a *térbeli fordulat* (spatial turn) „gondolata”, abban nincs egységes álláspont – talán nem is lehet, nem is szükséges (Hess-Lüttich 2012). Legtöbben mégis Edward W. Soja 1989-ben megjelent, *Postmodern Geographies* című könyvét tartják úttörőnek, mivel ebben Soja megpróbálta az idő paradig-

máját a tér paradigmájával felváltani (Soja 1989). Az 1990-es évektől látványosan kibontakozó térbeli fordulat – amely tág értelemben már a 19. század közepén mint „tájbeli fordulat” (landscape turn) kezdetét vette, és szerepet játszott a nemzeti történetírás kialakulásában (Guldi 2011) – egyformán nagy hatást gyakorolt s gyakorol ma is mind a földrajz-, mind a történettudomány látószögére (Withers 2009, Boris et al. 2011). Nem követve tovább a térbeli fordulat szerteágazó eredményeit (Warf, Arias eds. 2009), most csak azt hangsúlyozom, hogy az utóbbi évtizedekben – a látószögek változásával – a városi terek vizsgálata a figyelem középpontjába került (Conzen ed. 2004, 2008, Smagacz 2008, Jankó et al. 2010, Nagy 2011, Tringli 2011).

A fizikai tér mellé megszületett a társadalmi tér koncepciója is (Bourdieu 1989, vö. Gunn 2006, 98–99.), amely utóbbi azáltal létezhet, hogy birtokba veszi a fizikai teret. A társadalmi tér egy város esetében az a tér, amely a lakosság szerkezetét és annak kapcsolatrendszerét „jeleníti” meg, amely „a lakóhely megválasztásában és megválasztásának lehetőségében jut kifejezésre”, amellyel maga a városkép is formálódik (Igel 2011, 48.). E folyamatban (a csoportok, az egyének választásában) nemcsak a szokások jutnak kifejezésre, hanem a topográfiai adottságok és a megszilárdult építészeti struktúrák is meghatározóak. Végére is így alakul ki „a fizikai és társadalmi tér közötti kölcsönhatás, mely viszonyrendszerben a tér a város társadalmi kategóriája” (Igel 2011. 49.).

Egy olyan „többtízezres” városban, mint amilyen Kecskemét is volt a korszakban, feltételezhető, hogy „a városlakók közötti kapcsolatok erősen szelektáltak, mivel nincs mindenki kapcsolatban egymással”, így ezek az „egyszerre választott és kikényszerített kapcsolatrendszerek valószínűleg városnegyedeket rajzolnak meg, vagy legalábbis rámutatnak a városi terek differenciált használatára és érzékelésére” (Boris et al. 2011, 7.). Ez egyben arra utal, hogy a korábban egységesnek vélt, lakóikban identitástudatot teremtő városnegyedek egyre kevésbé léteztek. A 20. század során az effajta városi térbeliség (a városnegyed, azaz a „városi falu”) érzékelhetően „felrobbant” (Boris et al. 2011, 6.). Tehát már nem a negyedek konstruálták a társadalmi csoportokat, hanem – a dekonstrukció értelmében – épp ellenkezőleg, a csoportok jelölték ki a fizikai térben a maguk társadalmi terével (kapcsolatrendszerével) a valódi entitásként értelmezhető, a városon belül működő és ezért „élő” társadalmi negyedeket, amelyek inkább utcákhoz, terekhez kötődtek.

Ha közelebről megnézzük, különbség van a „társadalmi térhasználat” és a „társadalmi tér használata” kifejezések között. Az alábbiakban a „társadalmi térhasználat” fogalmát, a lehetőségekhez képest (Gyáni 1999), szűkebb kontextusba helyezve alkalmazom, leggyakrabban a multifunkcionális elit funkcionális és foglalkozási csoportjainak lakóhelyválasztásával azonosítva azt. Az így konstruált *társadalmi tér* térhasználatára pedig a vizsgálódás további irányát is „megszabja”. Ahogy mélyül a vizsgálati lépték, úgy bővül a „térhasználat” jelentéstartalma is. Nominális szinten ugyanis jól érzékelhető a különböző foglalkozású egyének eltérő térhasználatára, miközben az életkor előrehaladtával, a hatalmi pozíciók meg-

szerezésével és általában a vagyonosodás folyamatával az egyre összetettebbé váló városi és külterületi térhasználat is kimutatható, sőt elemeire bontható.

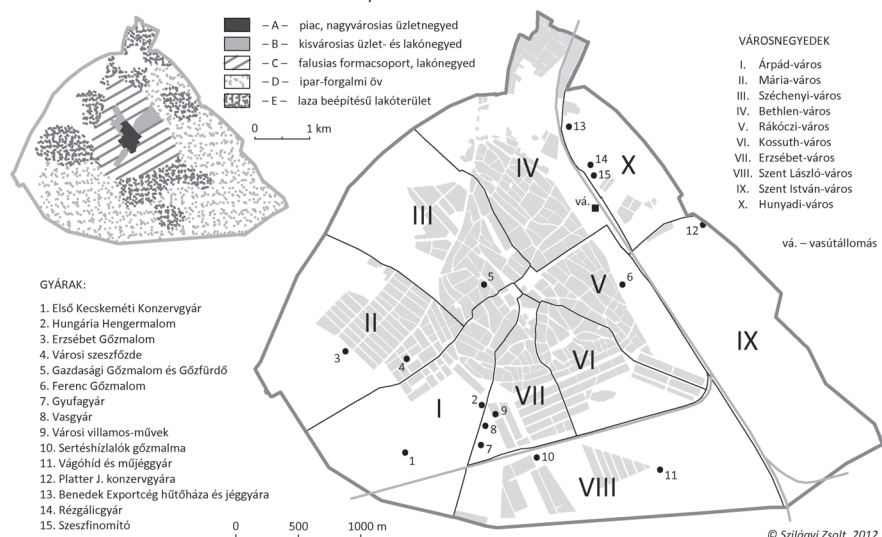
Fizikai tér

Kecskemét a két világháború közötti Alföldnek az egyik legnagyobb, mintegy 163 ezer kat. hold kiterjedésű mezővárosa volt. A törvényhatósági joggal felruházott település lakossága a századfordulót követő négy évtizedben látványosan 57 ezerről 87 ezerre gyarapodott miközben a helyi társadalom nagyobbik – és egyre növekvő – fele nem a (földrajzi) városban, hanem a környező tanyákon élt (bővebben: Szilágyi 2011).

A „kecskeméti (fizikai) tér” szerkezete viszonylag jól ismert, jól kutatott téma (Mendöl 1936, Entz et al. 1961, Lettrich 1968, Novák 1989, Juhász 1998, Sárosi 2011). Eszerint Kecskemét *sugaras halmaztelepülés*. Házainak „legnagyobb része a szabálytalan telek oldalhatárán” épült, azonban a 19. század folyamán a központ körül „megjelentek a városiasabb, az úgynevezett »udvarházas«, zárt-sorúbb beépítési mód elemei” is (Juhász 1998, 153.).

Mendöl Tibor 1935 nyarán anyaggyűjtés céljából érkezett a városba. Az ekkor szerzett tapasztalatait – mint történelmi tapasztalatot – használom fel a város fizikai terének földrajzi szempontú megkonstruálásához (Mendöl 1936). Eszerint a sugaras úthálózat a központi „térrendszerben” futott össze, ahol sokféle piac működött. A „térrendszer” és a köréje kiépült többemeletes házsorok

3. ábra: Kecskemét belterületének átnézeti térképe, 1935³
Revised map of Inner Kecskemét, 1935

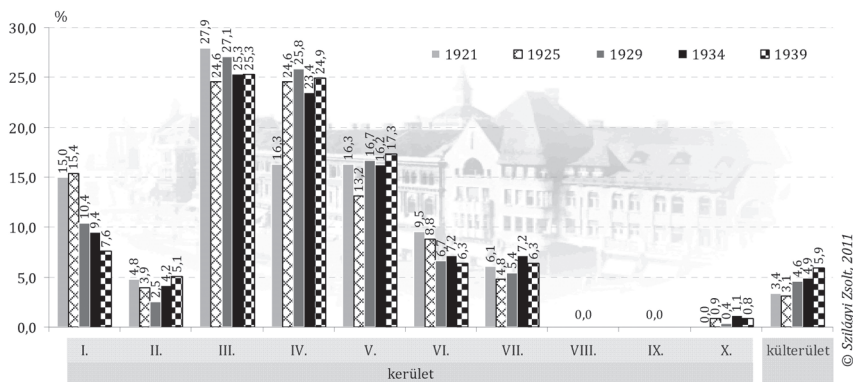
(a földszinti boltokkal együtt) képezték az úgynevezett „nagyvárosias üzletnegyedet” (3. ábra, A). A vasútállomás közel, néhány száz méterre feküdt; vonzóhatása pedig abban érvényesült, hogy elsősorban a központ és az állomás közötti térben alakult ki a „kisvárosias üzlet- és lakónegyed” (B). Ezt a centrális, keleti irányban elnyúlt térformát ölelte körbe – a történelmi városhatáron belül – a „falusias lakónegyed” (C). Mindezt keleti és déli irányból az „ipar-forgalmi öv” (D) és a mozaikszerű, „laza beépítésű lakóterület” (E) fogta közre.

Társadalmi tér – a tér használata negyedek és utcák szintjén

Az 1921 és 1939 közötti évek összevont átlagát tekintve a III. és a IV. kerület „presztízse” kiemelkedőnek mondható, hiszen a multifunkcionális elit 26 és 23 százaléka a lakóhelye ehhez a fizikai térhez kötődött. Kiemelkedett még e tekintetben az V. és az I. kerület is, 16, illetve 12 százalékos aránnyal. A többi negyed jelentősége ilyen vonatkozásban eltörpült. A III., a IV., az V. és a VII. kerület „presztízse” – legalábbis a multifunkcionális elit lakótérhasználatát nézve – lényegében változatlanok tekinthető. Más azonban a helyzet az I. és a VI. negyeddal, ahol a vizsgált elitcsoportnak egyre kevesebb hányada lett otthonra, miközben egyre többen választották közülük a város helyett a tanyát (4. ábra).

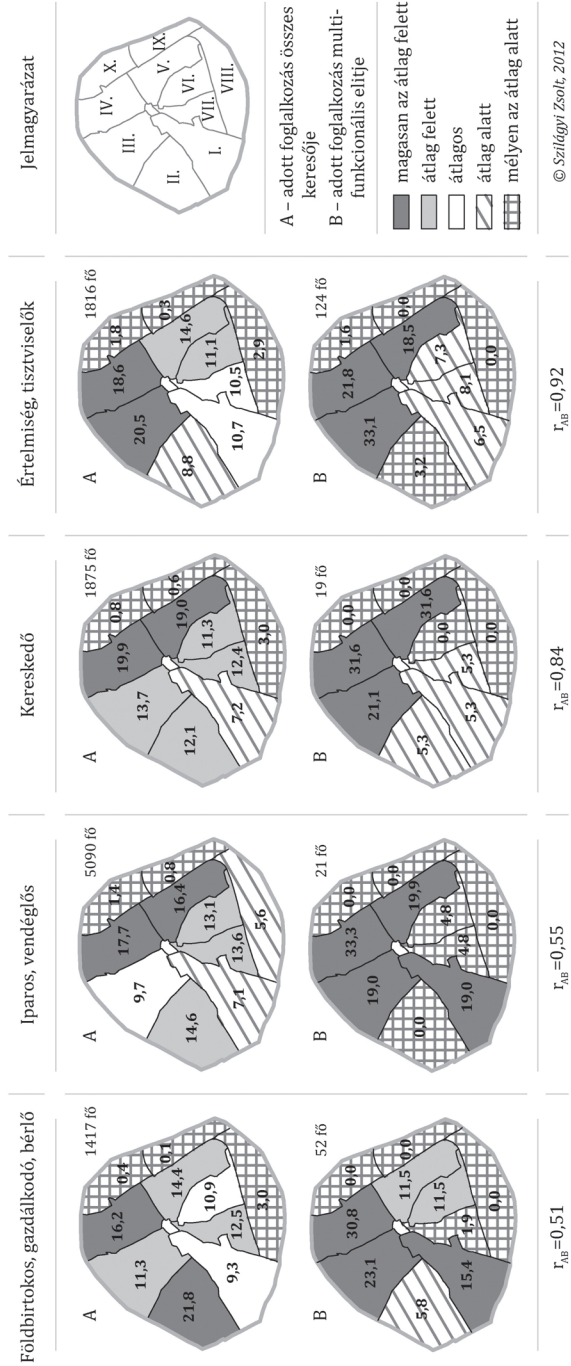
A belterületen élő keresők és multifunkcionális elittagok társadalom-topográfiaja egymástól eltérő mintázatot mutatott foglalkozásonként (5. ábra). E vizsgált két csoport (keresők, elit) korrelációs együtthatója a földbirtokosok ($r=0,51$) és az iparosok esetében ($r=0,55$) nagyon hasonló volt. De hasonló volt

4. ábra: A multifunkcionális elit lakóhelyi megoszlása 1921 és 1939 között
Residential distribution of the multifunctional elite between 1921 and 1939

Forrás: saját szerkesztés.

5. ábra: A kecskeméti keresők és a multifunkcionális elit foglalkozásonkénti társadalom-topográfája, százalékos területi bontásban, az 1930-as évek első felében
Occupation of the multifunctional elite and Kecskenet-seekers in the first half of 1930's (percentage breakdown by district)

Forrás: MSK ÚS 86. köt. és MEA, saját szerkesztés.

egymáshoz a kereskedők ($r=0,84$) és az értelmiség, tisztviselők ($r=0,92$) vonatkozásában feltárt érték is. Mindez azt bizonyítja, hogy a kereskedői keresők és az értelmiségi keresők, valamint a multifunkcionális elittagok lakóhelyi términtázata között szoros összefüggés állt fenn. E két foglalkozásban a multifunkcionális elit a keresők kerületenkénti arányának megfelelően választódott ki, vagyis ahol több értelmiségi kereső volt, ott több értelmiségi multifunkcionális elittag is élt. Ez ugyan a földbirtokos és az iparos keresőkről és elittagokról is elmondható (a korreláció esetükben is pozitív), a kapcsolat mégis jóval lazább volt körükben. A kereskedők társadalmi tere a város gazdasági térszerkezetéhez igazodott, a tisztviselőké és az értelmiségieké pedig a különböző intézmények, hivatalok términtázatát követte. E mechanizmus alighanem összefüggésben állt a 19. század második felétől újrakonstruálódó helyi fizikai és társadalmi tér (egymásra ható) változásaival. E térszövetekben tehát sokkal kötöttebb módon formálódott a kereskedők és az értelmiségiek csoportja, mint a földbirtokosoké vagy az iparosoké. Másképp fogalmazva: a földbirtokosoknak és az iparosoknak sem kiválasztódása, sem működése nem volt olyannyira térhez kötött, mint amennyire a kereskedőké vagy az értelmiségieké.

A negyedek szintjén végzett vizsgálatok azonban elfedik a multifunkcionális elit városon belüli valós térkoncentrációját. A kerületek között többnyire forgalmas, nagy presztízsű utcák képezték a határvonalat. Ilyen volt a Jókai utca (III–IV. kerület), a Rákóczi út (IV–V. kerület), a Csongrádi utca (V–VI. kerület), de a Batthyány utca is (I–VII. kerület). Ezekben az esetekben nyilván nem az adott városnegyed volt a döntő, hanem az utca, és nem is csak az utca presztízse esett latba a lakhely megválasztásakor, hanem olyan tényezők is, mint a család, a rokonság vagy a barátok földrajzi közelsége.

A kecskeméti multifunkcionális elit 1921 és 1939 között összesen 108 utcában, illetve 11 téren lakott, azonban e 119 utca és tér sem érdemel egyforma figyelmet, hiszen többségükben mindössze egy-két elittag élt. Ellenben a multifunkcionális elit által lakott utcák és terek 15 százaléka rendkívüli népszerűségnek örvendett, mind magas presztízsű helynek számított a korban.⁴ Ebben a 18 utcában és téren lakott a vizsgált elitnek a 46–50 százaléka. Jól kivehető, hogy három, a Nagykőrösi, a Csongrádi és a Batthyány utca volt a multifunkcionális elit által legsűrűbben lakott terület (2. táblázat). Ezek közül alább azt a Nagykőrösi utcát vizsgálom részletesebben, amely a Rákóczi úttal párhuzamosan futva összekötötte a városközpontot a vasútállomással.

Az utóbb említett utcában a két világháború között összesen 27, egy időben legtöbb 17 multifunkcionális elittag lakott. Az utca multifunkcionális elit-társadalmá megglehetősen színes foglalkozásszerkezeti képet mutat: kezdve a földbirtokosoktól, az iparos mestereken, a kereskedőkön, a középiskolai és jogakadémiai tanárokon, igazgatókon át egészen az orvosokig, ügyvédekig és az állami tisztviselőikig – a legkülönfélébb foglalkozást űzők fordultak meg (6. ábra). Ezek az elittagok nemcsak egyszerűen egy utcában éltek, hanem jó néhányan közülük szomszédsági viszonyban is álltak egymással, különösen igaz ez azokra, akik az utca „közepén” laktak. Többnyire megfigyelhető, hogy aki bekerült a

2. táblázat: A multifunkcionális elit létszáma a magas presztízsű lakóhelyeken Kecskeméten, 1921–1939

High-prestige residences of the multifunctional elite in Kecskemét, 1921–1939

A közterület megnevezése	1921	1925	1929	1934	1939
Belső-Széchenyi utca	5	3	6	5	3
Batthyány utca	8	10	10	11	8
Budai utca	1	1	4	5	6
Csongrádi utca	9	12	12	13	11
Fecske utca	1	4	7	6	7
Jókai utca	4	12	9	6	7
Kádár utca	5	5	3	3	3
Kisfaludy utca	5	10	5	8	5
Klapka utca	5	3	6	6	7
Mária körút	1	3	3	5	6
Munkácsy utca	2	3	6	5	5
Nagykőrösi utca	9	16	17	15	14
Rákóczi utca/út	1	5	9	13	5
Széchenyi fasor	–	–	4	5	4
Wesselényi utca	3	5	5	6	4
Szabadság tér	6	6	7	5	6
Széchenyi tér	7	9	7	5	3
Tatay tér	0	0	1	4	5
Összesen	72	107	121	126	109
Az egész százalékában	49,0	46,9	50,4	47,5	46,0
Mindösszesen	147	228	240	265	237

Forrás: MEA alapján saját számítás.

6. ábra: A Nagykőrösi utca multifunkcionális elittagjai, 1921–1939⁵
Multifunctional elite members of the Nagykőrösi Street, 1921–1939

7. ábra: A Nagykőrösi utca az első világháború előtt⁶
Nagykőrösi Street before the First World War

Nagykőrösi utcába, az innen már nem mozdult. Akiknél meg lehet állapítani, honnan érkeztek, rendszerint jellemző, hogy előtte is magas presztízssű helyen laktak. Így volt ez például Nagy Mihály vagy Poór István esetében is. Az előbbi a Csongrádi, az utóbbi a Jókai utcából jött. Természetesen olyanok is akadtak, akik ellentétes irányú mozgást végeztek, elköltöztek a Nagykőrösi utcából. Ilyenkor az a jellemző, hogy szintén magas presztízssű utcába távoztak. Ez történt Burián Lászlóval vagy Rác Béával is. Az előbbi a Jókai utcába, az utóbbi a Rákóczi útra költözött. Különös, de aligha véletlen, hogy az új lakhely mindkét esetben nagyon közel, mindössze 200–300 méterre feküdt a korábbiól.

Ezek után – a két világháború közötti földrajztudomány „funkcionális morfológiájával” szemben – jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon a formai elemek valóban utalnak-e mondjuk egy városrész vagy egy utca funkciójára, avagy nem. Az 1930-as években Kecskemétről írta Mendöl Tibor, hogy az „emeletes házak zárt tömbjét és az ebből kinyúló kisvárosias üzletnegyedet itt is elég szabályosan veszi körül a kisvárosi lakónegyed, majd a falusias formacsoport koncentrikus öve” (Mendöl 1936, 20.). A Nagykőrösi utca lényegében e képnek a keresztmetszetét adta. Az utca Szabadság térbe torkolló, összeszűkülő részén az emeletes házak földszintjén kereskedések működtek, a nagyvárosi formacsoport tulajdonképpen itt olvadt egybe a kisvárosi üzletnegyeddal. Az utca középső szakasza a kisvárosi lakónegyed formavilágát idézte, ami az állomáshoz közeledve hézagos beépítésűvé vált, megjelenítve ezzel a falusias formacsoportot (7. ábra). Mendöl a „kisvárosias zárt lakónegyed”-ről azt tartotta, hogy „mindenféle nem őstermelő lakja ugyan, aránylag mégis legkevésbé kereskedők és szabadfoglalkozásúak, ellenben igen sok [a] kisiparos és tisztviselő” (Mendöl 1936, 9.). Ezzel szemben a hézagos beépítésű részről, a „félagrár formacsoport”-ról azt állította, hogy többnyire őstermelők lakják. Nos, láthattuk, hogy a mikroszintű vizsgálatok ezt nem támasztották alá. Tehát Mendöl ama felfogása, mi-

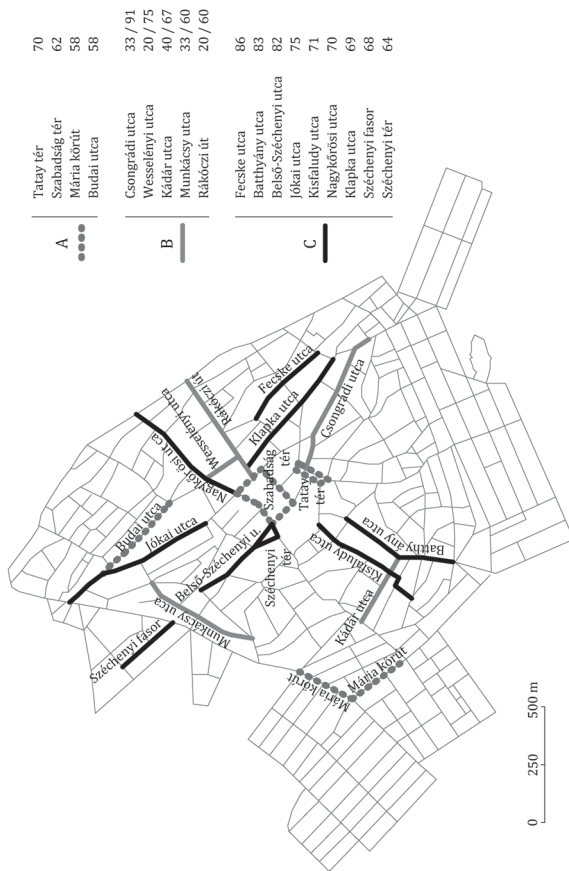
szerint e formák még a Horthy-korban is jól tükrözték a funkciót, az utca foglalkozási (vagy társadalmi) összetételét, tovább már nem tartható – legalábbis kecskeméti viszonylatban biztosan nem.

A rövid kitérő után visszatérve, jól érzékelhető, hogy vannak olyan utcák és terek, ahol kifejezetten drágák voltak az ingatlanok, amit így a multifunkcionális elitnek csak a legvagyonosabb része engedhetett meg magának. Teljesen egyértelmű, hogy idesorolható az előbb részletesen tárgyalt Nagykőrösi utca, de ilyen volt még a Fecske, a Batthyány, a Belső-Széchenyi, a Jókai, a Kisfaludy és a Klapka utca is, valamint a Széchenyi tér és a Széchenyi fasor. Idővel pedig ilyen lett a Rákóczi út, a Csongrádi, a Kádár, a Wesselényi és a Munkácsy utca is. Kezdetben tehát ezek az utcák inkább a multifunkcionális elit kevésbé vagyonos tagjainak jelentettek otthont. Arányuk az 1920-as évek második felében – a város gazdasági fellendülésével párhuzamosan – kezdett megfordulni. Ennek ellenére maradtak olyan utcák és terek, ahol továbbra is ők voltak túlsúlyban. Ilyennek minősült a Szabadság tér és a Tatay tér, a Mária körút és a Budai utca.

A térben ábrázolt adatok további következtetések levonását segítik (8. ábra). Elsősorban is jól látható, hogy főként azok az utcák voltak vonzóak a multifunkcionális elit számára, amelyek (sugaras elrendezésben) közvetlenül a város szívébe, a piacnak otthont adó Szabadság és Széchenyi térre vezettek. E vonás aligha véletlen. Az alföldi mezővárosokra jellemző térszerkezet alól, láttuk, Kecskemét sem kivétel (Márkus 1979, 9.). Ezeken a határból sugarasan befutó utakon érkezett a termény az értékesítés helyszínére, a piacra. Ezek az utcák évszázadok óta élénk forgalmat bonyolítottak le, ami a vállalkozások szempontjából, de más vonatkozásban is, előnyös volt. Így semmi meglepő nincs abban, hogy az elit előző nemzedéke, nemzedékei is kitüntetett figyelmet szenteltek ezen utcáknak. A presztízsük idővel gyökeret eresztett, s továbbhagyományozódott. Kialakultak a terek eltérő funkcionális vonásai. A Széchenyi teret – ahol a terménypiac működött – inkább a vagyoni elithez tartozók, a Szabadság teret, ami nagyvárosi üzletnegyed megjelenését keltette, pedig jobbára a kevésbé vagyonosok lakták. Ennek oka, hogy a térre néző emeletes épületek földszintjén üzletek működtek, míg fölöttük bérlakások voltak. Ideális lakóhely a hivatalnoki réteg számára.

Ismét léptéket váltva (ezúttal fölfelé), érdemes visszatérni még egyszer a multifunkcionális elit foglalkozási társadalom-topográfiájára. A nominális adatok térbeli megjelenítéséből jól látszik, hogy az elit – néhány kivételtől eltekintve – a történelmi városmagon belül élt, de világosan kirajzolódik az eltérő foglalkozásúak differenciált térhasználata is (9. ábra). Jól kivehető például, hogy a földbirtokosok lakóhely szempontjából többnyire elkerülték a belvárost, gyűrűalakot fonva köréje. Ennek viszont épp ellenkezője igaz a kereskedőkre és az értelmiségiekre, tisztviselőkre. Amellett, hogy szorosan kötődtek a belvároshoz, a fizikai tér más-más adottságát kihasználva egymástól eltérő términtázatot produkáltak. A kereskedők inkább a piactér és a vasút közötti gazdasági, kereskedelmi tengely gravitációs mezejében éltek, míg az értelmiségiek és a tisztviselők inkább a belvárosi közintézmények és szolgáltatások „mágneses” terébe

8. ábra: A multifunkcionális elit által lakott magas presztízsű utcák és terek,⁷ 1921–1939
High-prestige streets and squares, which were inhabited by the multifunctional elite, 1921–1939

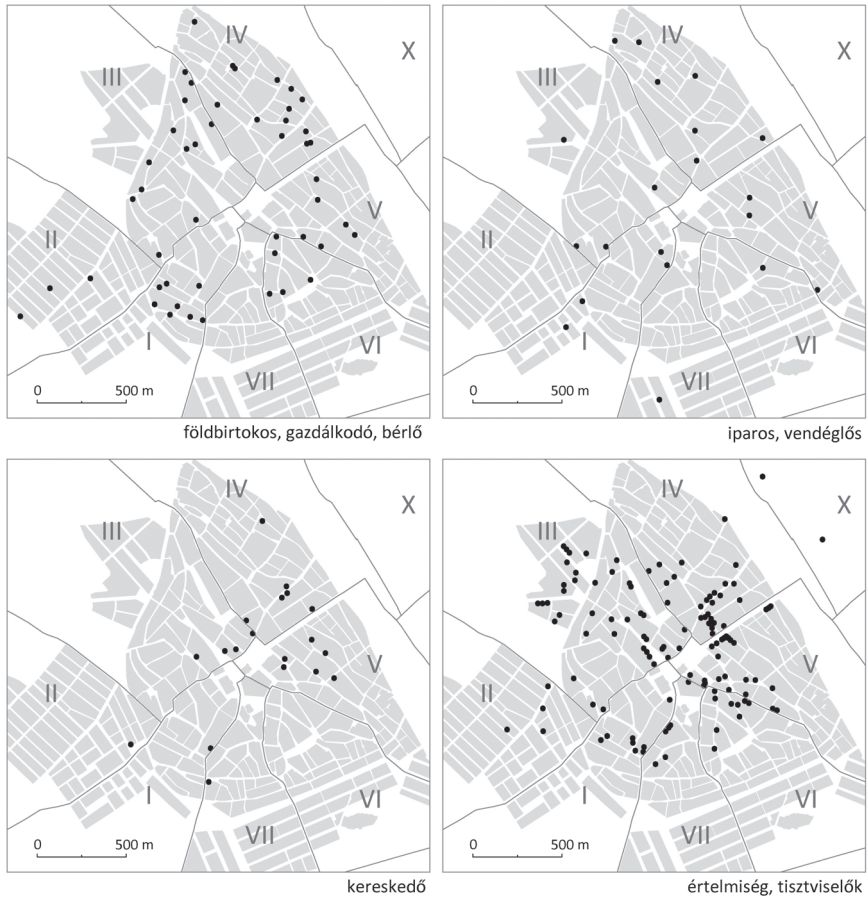

A = Azok az utcák, terek, ahol a multifunkcionális elithez tartozó lakók többsége nem volt tagja a vagyoni elitnek (a százalékos érték – az 1921 és 1939 közötti évek átlagában – megmutatja, hogy például a Tatay tér multifunkcionális elit lakóinak 70 százaléka nem tartozott a vagyoni elithez)

B – Azok az utcák, ahol a multifunkcionális elithez tartozó lakók többsége az 1920-as évekkel szemben, az 1930 években már a vagyoni elitbe tartozott (a százalékos értékek megmutatják, hogy például a Csongrádi utca multifunkcionális elit lakóinak 1925-ben csak 33 százaléka, azonban 1939-ben már 91 százaléka volt tagja a vagyoni elitnek)

C = Azok az utcák, terek, ahol a multifunkcionális elithez tartozó lakók többsége egyben a vagyoni elitnek is tagja volt (a százalékos érték – az 1921 és 1939 közötti évek átlagában – megmutatja, hogy például a Fecske utca multifunkcionális elit lakóinak 86 százaléka tagja volt a vagyoni elitnek)

9. ábra: A multifunkcionális elit társadalom-topográfiaja
foglalkozási csoportonként, 1935
Social topography of the multifunctional elite, broken down by occupation, 1935

Forrás: saját szerkesztés.

fogódtak – miközben megfigyelhető, hogy közülük a tehetősebbek egy csoportja kiszakadt e mezőből. A jól kereső, vagyonos értelmiség a történelmi városma-
gon kívül, a nyugat felől a korszakban hozzáépülő „villanegyedben” talált lakó-
helyre (III. kerület). E „rejtett dezurbanizációs” folyamat jól kitapintható
alternatívája volt a töretlenül népszerű, IV. kerületi Nagykőrösi és Wesselényi
utcában koncentrálódó, tehetős értelmiségi és tisztviselői körök életterének. Az
iparosokról az előbbi megállapítások egyike sem mondható el, talán a térbeli
„szétszórtság” az, ami jellemezte térhasználatukat. Ők is, és a földbirtokosok is
életformájuknak, életvitelüknek inkább megfelelő fizikai térben, a hézagos be-
építésű lakóövből találtak otthonra.

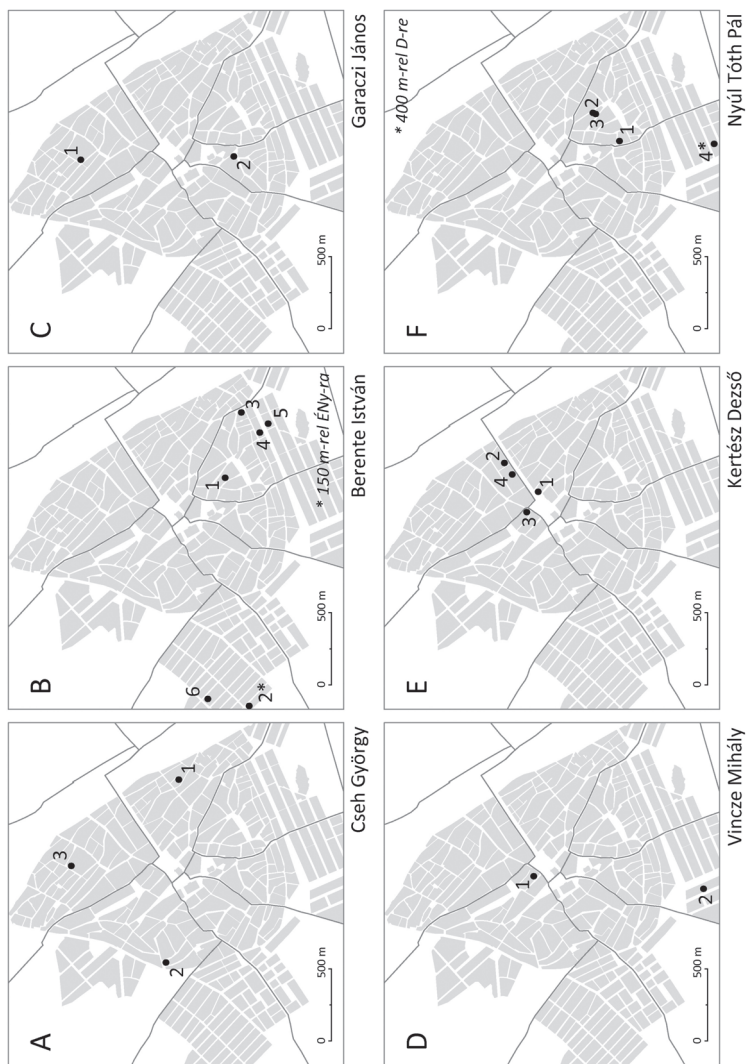
Végül a statikus pillanatkép is aránylag könnyen felváltható (a MEA segít-
ségével) egy dinamikus mozgóképre. A belterületi földrajzi mobilitás, avagy a
városon belüli költözés vizsgálata rámutat arra, hogy a multifunkcionális elit
gyakran élt a lakhelyváltás adta lehetőségekkel. Noha többségük a két világhá-
ború közötti években ilyen szempontból mozdulatlan volt, 42 százalékuk ellen-
kezőleg: mobilnak mutatkozott. A lakhelyváltók közel harmada két vagy több
alkalommal költözött. Legtöbbször a III., a IV. és az V. kerületet választották, ki-
fejezetten közkedvelt volt a Rákóczi út, a Csongrádi, a Nagykőrösi, a Batthyány,
a Fráter és a Horthy utca, a Széchenyi fasor vagy a Tatay tér.

Társadalmi tér – a tér használata egyének szintjén

A foglalkozásonként vett társadalmi csoportok térbeli vizsgálata olyan folya-
matokra, összefüggésekre mutatott rá, amelyek eléggé fontosak lehetnek ahhoz,
hogy komoly hatást gyakoroljanak – az elemzés középpontjába állított – multi-
funkcionális elit térhasználatára. Ahhoz azonban, hogy még közelebb kerülhes-
sünk a háttérben meghúzódó valós folyamatok megértéséhez, a csoportok
szintjéről az egyének szintjére kell váltanunk, ahol a „távcsövet” a „mikrosz-
kóp”, a társadalomszerkezeti modellek konstruált mechanizmusát pedig az
egyéni sorsok, a „sorsszerűség” váltja fel.

A hetven éves Cseh György és családja a várostól néhány kilométerre fekvő
Katonatelepen élt az 1920-as években. A földbirtok mérete, amin gazdálkodtak,
meghaladta a 123 kat. holdat. A házadólajstrom tanúsága szerint 1930 körül a
család vásárolt egy 70-80 négyzetméteres városi házat a Fehér utca 8. szám alatt
(10. ábra, A1). Az idős házaspár városba költözése nem meglepő, hiszen a tanya-
si földbirtokosi réteg hajlott korára igyekezett a belterületen is házat vásárolni.
Ennek kifejezetten kényelmi szempontjai voltak, igaz, a városi ház befektetés-
nek és presztízsnek sem volt utolsó – különösen nem egy mezővárosban. Rövid-
del később, kihasználva a gazdasági válság okozta ingatlanpiac „összeomlását”,
újabb 48 kat. hold földdel növelték a családi birtok méretét. Közben az említett
Fehér utcai ingatlantól megváltak, s átmenetileg a városi rokonokhoz „költöz-

10. ábra: Néhány elittag társadalmi térhasználata, 1920–1939
Some elite member's social space utilized, 1920–1939

A leírmagyarázatot lásd a szövegben. – Saját szerkesztés.

tek” a Hosszú utca 27. szám alá (A2).⁸ Majd 1936 táján, kivárva az ingatlanárak emelkedését, több mint 100 kat. hold földet értékesítettek – a családi birtok csaknem háromnegyedét. Ebből egy új lakóházat vásároltak a IV. kerületi Galamb utca 5. szám alatt. Ez az épület (A3) méretével messze túlhaladta az idős házaspár szükségleteit,⁹ hiszen a 350 négyzetméternyi lakóház és melléképület egy nagyjából ugyanakkora alapterületű udvart szegélyezett. Végül felvetődik a kérdés, hogy hol is lakott valójában a család. Az 1938. évi országgyűlési választói névjegyzék alkalmával Cseh felesége, fiával, Sándorral együtt a katonatelepi családi házban (a tanyán), míg a családfő a Galamb utcai épületben került összeírásra – ahol nyoma sem volt albérlőknek.¹⁰ Ebből következik, hogy mindkét lakóingatlant – ha nem is egyforma mértékben, de – egyszerre használták.

A szintén földbirtokos, gazdálkodó *Berente István* először csaknem 60 évesen, 1929-ben lett tagja a városi képviselőtestületnek. Ekkor egy 70 kat. holdas tanyát birtokolt Belső-Ballószög „pusztán”, két belvárosi ingatlant pedig a Bánk bán utcán (B1) s a Fürdő utcán (B2). Az utóbbi ingatlant albérletként jövedelmezettette, majd az első házasságából származó fiára, Ráfaelre íratta, amit ő is albérletbe adott.¹¹ Berente István – apja halála után, az 1930-as évek közepén – egyszerre megvált a ballószögi tanyától s az örökségtől, a különösen gyenge termőképességű koháryszentlőrinci birtoktól. A jóval termékenyebb matkópusztai városrészen vásárolt inkább birtokot. De nemcsak földet, hanem egy újabb, harmadik házat is vett az örökségből. A méretében a Fürdő utcai épülethez hasonló ingatlan sokkal szerencsésebb helyen, a forgalmas Csongrádi utcában feküdt (B3). A kedvezőbb adottságok abban is jól tükröződtek, hogy a szobák albérlői némileg magasabb társadalmi rétegből kerültek ki.¹² Források híján nehezen magyarázható módon, az ingatlan fele tulajdonjogát testvére, Gáborra ruházta 1937 őszén, aki röviddel később elhunyt. Így 1939-ben a négy ismert Berente fivérből már csak István és a nála egy évvel fiatalabb öccse, Imre volt életben.¹³ A testvérek napi kapcsolatban állhattak egymással, mert István és Imre alig 400 méterre (B1, B4), Imre és korábban elhunyt testvérük, Ferenc özvegye pedig legfeljebb 50 méterre élt egymástól (B4, B5). Egyedül Gábor testvérük özvegye lakott távolabb, mintegy másfél kilométerre, a város nyugati peremén, a Cserép utcán (B6); ám ez sem volt néhány száz méternél messzebb István, illetve Ráfael Fürdő utcai házától (B2).¹⁴

Az iparosmesterből hajlott korára földbirtokos-gazdálkodóvá lett *Garaczi János* az 1920-as években két ingatlant birtokolt a városban. Az egyiket a Szarvas utcában (C1), a másikat a hasonlóan jó fekvésű Horváth Döme utcában (C2).¹⁵ A Szarvas utcai ingatlan mind a város kereskedelmi főtengelyét jelentő Rákóczi úttól, mind a vasútállomástól alig pár perc gyalogútra feküdt. Az U-alakú sarokház egy nagyméretű udvart fogott közre. Ehhez hasonlóan a Horváth Döme utcán fekvő épület is sarokház volt, igaz, csak feleakkora. Ennek ellenére az Egressy, a Mezei és a Trombita utca előnyös kereszteződése – ahol a szóban forgó telek elhelyezkedett – a városházától mindössze 300 méternyi távolságra volt. Ez adott helyet a kovácsműhelynek.¹⁶ A műhelyt, a családi vállalkozást az

1920–30-as évek fordulójára fokozatosan vette át apjától a nagyobbik fiú, aki még valamikor az 1920-as években alapított családot a Horváth Döme utcai házban, s lett ő is földbirtokossá. Bár a gazdaság feleakkora volt, mint az apjáé, mégis ez a 30 kat. hold és a kovácműhelyből származó jövedelem egyértelműen jó anyagi helyzetet biztosított. Az 1930-as évek végére a birtok mérete már megközelítette az 50 kat. holdat, amelynek ötöde szőlő volt.¹⁷ Ezzel a két Garaczi, apa és fia, egyformán tagja lehetett a város legvagyonosabb rétegének.¹⁸

Vincze Mihály s felesége, Fodor Anna a hentesszakmában dolgozott a vizsgált korszakban. Közös vállalkozásban a Református Egyháztól béreltek egy – az evangélikus templom udvarára néző épületben (D1) – bolthelyiséget.¹⁹ Mivel az Arany János utcai üzlet pár méterre feküdt a város főterétől a III. tizedben, közel a IV. kerülethez, így vevőkörük is többnyire innen, e két negyedből került ki. A vállalkozás sikeréhez nemcsak tehetsége s felesége járult hozzá, hanem vélhetően a rokonsága révén kiterjedt kapcsolathálója is, amely Vinczét elsősorban a IV. kerülethez kötötte. Így már világosan érthető az is, hogy miért a IV. kerületben indult az 1929. évi helyi választásokon, és miért nem a VII. kerületben, ahol nejevel laktak (D2). Vincze népszerűségéhez és választási sikeréhez jelentősen hozzájárult az is, hogy az 1920-as évek végére már a Kecskeméti Ipartestület elnöke és a Kecskeméti Iparegyesület egyik vezetője²⁰ volt. Első helyen nyerte a kerületi választást. 1935-ben már nemcsak a választók, hanem képviselőtársai is bizalmat szavaztak számára, így lett kisgyűlési tag, amiben vélhetőleg szerepet játszott, hogy Balásfalvi Kiss Endre polgármesterrel már az 1920-as évek végétől (aki akkor még tisztifőügyészként működött) közeli munkatársak voltak az iparegyesületben, ahol Balásfalvi Kiss az elnöki, míg Vincze az igazgatói posztot töltötte be.

Kertész Dezső fűszer- és gyarmatáru-kereskedőt az 1930-as években a város tíz legvagyonosabb polgára között tartották számon. 1922-ben a Szabadság tér keleti sarkában fekvő városi bérház földszintjén működtette boltját (E1). A helyiséget még 1940-ben is a neve alatt jegyezték. A kedvező fekvésű belvárosi üzlet komoly anyagi haszonnal járt, így feleségével már az 1920-as évek elején a Rákóczi út 26. szám alatti (E2), hatalmas (600 négyzetméternyi) alapterületű „villában” laktak.²¹ Az egyébként testvérével, Menyhérttel közösen indított vállalkozás hamar kinőtte a kezdeti kereteket, így az 1920-as évek közepén megvásárolták a Koháry utca 2. szám alatti impozáns, emeletes épületet, ahol újabb boltot nyitottak (E3). Az üzlet a Szabadság tér északi szögletében, a Koháry és a Nagykőrösi utca találkozásában feküdt, amely a város legforgalmasabb és legnépszerűbb vendéglátóhelyével, a Beretvás Szállóval átellenben épült. Ugyanakkor Kertész Dezső az évtized második felében a Rákóczi út 16–18. szám alatti ingatlant is megvásárolta (E4), amely korábban az Első Kecskeméti Cognacgyár Részvénytársaság, illetve Brachfeld Hugó tulajdonában állt.²² Az 1200–1300 négyzetméternyi telken fekvő, több mint 400 négyzetméter alapterületű épület raktárhelyiségként funkcionált, amely mind a Rákóczi út 1. szám, mind a Koháry utca 2. szám alatt működő kereskedés szempontjából igencsak

kedvező közelségben, alig 200–300 méterre feküdt. A vállalkozás a két testvér számára kiemelkedően magas vagyoni pozíciót biztosított helyi viszonylatban, hiszen a forgalom az 1938–39. üzleti évben már 50–60 ezer pengő körül alakult.

Kecskemét egyik legbefolyásosabb városi tanácsnoka, Nyúl Tóth Pál, az 1920-as évek közepén még „csak” 5 kat. hold szőlővel rendelkezett, amelyet 1930-ra 3 kat. hold újabb szőlővel és csaknem 12 kat. hold földdel bővített. A gazdasági válság alatt további földe(ke)t vásárolt, végül a szőlő területe 1939 legvégén már elérte a 27 kat. holdat.²³ Mindezzel párhuzamosan lakóingatlanokat is vásárolt. Feleségével az 1920-as évek közepén úgy döntöttek, hogy a Mezei és Rigó utca sarkán fekvő 300 négyzetméteres házukat (F1) eladják, és egy hozzá hasonló méretűbe költöznek a László Károly utca 15. szám alá (F2), ahol a kertlábas, Erkel utca 8. szám alatti, feleakkora ingatlant is megvásárolták (F3) s bérbe adták. Majd az 1930-as évek közepén a VIII. kerületi, Garay utca 4. szám alatti parasztházat is megvették (F4), amihez egy 240 négyzetméteres kert és egy 130 négyzetméteres udvar is tartozott, amit szintén kiadtak albérletbe.²⁴ A család havi jövedelme az 1930-as évek végén az ezer pengőt is meghaladta, miközben egyharmad–kétharmad arányban ház- és földvagyonra 80 ezer pengőre taksált.

Ezek a rövid leírások világosan rámutattak arra, hogy a nem nominális szinten végzett vizsgálatok „helyes” értelmezése, a kapott eredmények kontextusba állítása csak az egyéni szint feltárásával lehetséges. Ez teszi érzékelhetővé az ágensek társadalmi terének bonyolult mintázatát, a mintázat mögött meghúzódó, többnyire csak töredékesen felsejülő okokat: például azt, hogy ki miért költözött oda, ahová, hogy ki hogyan használta a társadalmi teret a mindennapok során céljainak elérésére. Mindezen folyamatokban egyértelműen döntő szerepet játszott az életkor, a rokoni kapcsolatháló, az öröklés rendje, az egyéni felkészültség, a veleszületett jellem, habitus, s az 1930-as években még a gazdasági válság is. Utóvégre a vagyonosodással és a társadalmi mobilitással a társadalmi tér használata is megváltozott.

Összegzés

A társadalmi tér vizsgálata – városon és falun (Gyáni 1999, Benda 2008, Kövér, 2011) – a megismerés olyan új útjait nyitotta meg a hazai társadalomtörténet-írás előtt, amelyek egyfelől újabb szoros kapcsolódási pontot jelenthetnek a történeti földrajzzal, másfelől lehetőséget nyújtanak (egy sajátos kontextusból közelítve) a vizsgált társadalom mélyebb megértésére. Úgy vélem, hogy jelen dolgozatban a léptékek oda-vissza történő használata egy olyan „játékteret” nyitott, ahol a középpontba az került, hogy az egyszerre több szintről tartott tükrökben visszaverődő pászmák mennyire fordíthatók egy irányba, esetleg irányíthatók egy pontba.

A multifunkcionális elit természetesen történelmi konstrukció, entitásként sohasem létező, utólagosan értelmezett csoport. Mégis segítségével a város társadalmának ama része vált megragadhatóvá, amelynek tagjai a legsokoldalúbb, legtöbb (és nem legnagyobb) hatalommal rendelkeztek a korszakban. A hatalom megszerzésében vagy megtartásában egyértelműen fontos szerepet játszott a társadalmi térben elfoglalt hely, s e tér használatához fűződő gyakorlat.

A kecskeméti multifunkcionális elit társadalmi terének használata éppen ezért eltérő vonásokat mutatott a különböző szintekről tartott tükrökben. A lépések e négy szintjének előbb a város negyedei, utcái, házai, majd végül ágensei felelték meg. Mindent összevetve kijelenthető, hogy a Horthy-korban Kecskeméten nem a negyedek konstruálták a társadalmi csoportokat (ezúttal az elitet), hanem ellenkezőleg: az utcák vagy a negyedeken belüli szigetek teremtettek csoportokat – ahol a társadalmi tér szövete a környezetéhez mérten sűrűbb volt. Lényegében a közigazgatási negyedekkel szemben e szigetek (amelyek utcák is lehettek) alkották az úgynevezett „élő negyedeket” a fizikai térben, amelyek méretükben és minőségükben rendkívül sokfélék lehettek. E társadalmi térszövetben sokkal kötöttebb módon formálódott a kereskedők és az értelmiségiek (elit) csoportja, mint a földbirtokosoké vagy az iparosoké. Vagyis a multifunkcionális elit utóbb említett két „rétegének” mind a kiválasztódása a társadalmi térből, mind a működése a társadalmi térben kevésbé kötött formában vetült rá a fizikai térre, vagy megfordítva: konstruálódott a fizikai térből. Tulajdonképpen ezt az értelmezést erősítette meg az ágensek története is. Ezzel világossá lett, hogy az *egyének életútja*, a bendai értelemben vett „sorsszerűség”, eléggé fontos tényező volt a folyamatban ahhoz, hogy azt a későbbi elemzések során figyelembe vegyünk. Vizsgálatuk aligha megkerülhető feladat!

Jegyzetek

- 1 A „multifunkcionális elit” kifejezést az „angolszász” irodalomban már néhányan használták. Erre Thomas R. Richers hívta fel legutóbb a figyelmem. Segítségét ezúton is köszönöm. Megjegyzem azonban, amikor évekkel korábban a sajátos magyar forrásokra építve megkonstruáltam a fenti elitkoncepciót, ezeket az írásokat még nem ismertem; így az általam használt elitfogalom jelentéstartalma alapjaiban különbözik az e munkákban előforduló értelmezésektől (vö. Jaher 1982, Padgett, McLean 2003).
- 2 A Multifunkcionális Elit Adatbázis (MEA) forrásai: BKMÖL IV. 1903. a.; BKMÖL IV. 1903. c.; BKMÖL IV. 1908. b.; BKMÖL IV. 1905. 4–6. dob.; BKMÖL IV. 1928. a. 1. dob.; BKMÖL IV. 1904. 56. csomó; KNC 1922. 49–54.; KNC 1927. 33–184.; KNC 1930. 49–163., 175–178.; KNC 1935. 53–153., 165–167.; KNC 1938. 61–214., 220–246., 260–275., 289–293., 324–334.; KNC 1940. 115–116.
- 3 Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1. a
- 4 Azokat a közterületeket tartottam empirikus vonatkozásban magas presztízsiúnek, ahol legalább egy mintaévben legkevesebb 5 multifunkcionális elittag élt.
- 5 Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1. a
- 6 Forrás: Képeslapok DVD ROM. – Üdvözlét Kecskemétről. Nagykőrösi utca a Beretvás Szállóddal [1909]. Kiadja Fekete (Schwartz) Soma könyv- és papírkereskedő, Kecskemét.

- 7 Felhasznált alaptérkép: BKMÖL XV. 1. a
 8 KNC 1927, 12; KNC 1930, 17; KNC 1935, 16; KNC 1938, 18; KNC 1940, 17; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 18. kör, Nr. 66.
 9 KNC 1922, 136; KNC 1927, 16; KNC 1930, 22; KNC 1935, 22; KNC 1938, 24; KNC 1940, 23.
 10 BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 14. kör, Nr. 1–2. és 7. kör, Nr. 645.
 11 KNC 1927, 7; KNC 1930, 12; KNC 1935, 10; KNC 1938, 11; KNC 1940, 11; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 3. kör, Nr. 268–270.
 12 1938-ban egy bognármester, egy lakatosmester és egy asztalosmester bérelte. – KNC 1930, 31; KNC 1935, 33, 62, 76; KNC 1938, 37, 82; KNC 1937, 190–193; KNC 1940, 35, 102–103; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 17. kör, Nr. 1088–1090, 10. kör, Nr. 420–423, 3. kör, Nr. 158.
 13 BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 10. kör, Nr. 726.
 14 KNC 1938, 11, 36, 38–39; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 3. kör, Nr. 158, 10. kör, Nr. 27, 726, 746.
 15 KNC 1922, 137, 146; KNC 1927, 28; KNC 1930, 34; KNC 1935, 37; KNC 1938, 43; KNC 1940, 40; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 6. kör, Nr. 943–945. és 11. kör, Nr. 228; BKMÖL IV. 1905. 6. dob.
 16 KNC 1930, 258; KNC 1922, 121.
 17 KNC 1930, 119; KNC 1938, 75, 137.
 18 BKMÖL IV. 1905. 6. dob.
 19 KNC 1930, 263.
 20 KNC 1930, 216–217.
 21 KNC 1922, 109; KNC 1927, 239; KNC 1930, 271; KNC 1935, 272; KNC 1938, 316; KNC 1940, 212; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 4. kör, Nr. 614.
 22 KNC 1922, 137; KNC 1927, 18; KNC 1930, 24; KNC 1935, 23; KNC 1938, 27; KNC 1940, 25.
 23 KNC 1940, 68.
 24 KNC 1922, 143–144; KNC 1927, 25–26; KNC 1930, 31, 234; KNC 1935, 33, 41; KNC 1938, 38, 47; KNC 1940, 35, 43; BKMÖL IV. 1904. 56. cs. 10. kör, Nr. 629–630. és 12. kör, Nr. 590–591.

Irodalom

- Benda Gy. (2008): *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849.* L'Harmattan, Budapest, 2008. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Fenyves K. és Szijártó M. I.)
- Bibó I. (1986): *Elit és szociális érzék.* In: Bibó I.: *Válogatott tanulmányok.* Első kötet (1935–1944). Válogatta: Huszár T., szerk. Vida I., Nagy E. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 221–241.
- BKMÖL IV. 1903. a. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Kecskemét Város Törvényhatósági bizottságának iratai, *Közyűlési jegyzőkönyvek*, 43. köt. (1921), 47. köt. (1925), 51. köt. (1929), 52. köt. (1930), 57. köt. (1935), 59. köt. (1940)
- BKMÖL IV. 1903. c. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Kecskemét Város Törvényhatósági bizottságának iratai, *Kisgyűlési jegyzőkönyvek*, 1. köt. (1930), 6. köt. (1935), 11. köt. (1940)
- BKMÖL IV. 1904. 56. csomó – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Kecskemét város Központi Választmányának iratai, *Névjegyzék lajstromos országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultakról az 1939. évre*
- BKMÖL IV. 1905. 4–6. dob. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, *Kecskemét város Igazoló Választmányának iratai*
- BKMÖL IV. 1908. b. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Kecskemét Város Tanácsának iratai, *Közigazgatási iratok*, Nr. 2756/1925, 3970/1921, 3970/1921 (06333–06338/1921)

- BKMÖL IV. 1928. a. 1. dob. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Kecskemét város és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye, Zsidó felekezettel kapcsolatos iratok, *Kimutatás az 1939. évre érvényes országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékében szereplő zsidó választókról*
- BKMÖL XV. 1. a – Kecskemét, 1933/1. *Kecskemét th. város átnézeti térképe 1933*, M=1:5000, készült: Hlatky József és Freud Imre okl. mérnök felmérése alapján, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, é. n.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok.* (Társadalomtudományi könyvtár.) A tanulmányokat válogatta: Ferge Zs., Léederer P. Gondolat Kiadó, Budapest
- Bourdieu, P. (1989): Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 1., 4–25.
- Bove, B., Bourlet, C., Le Maresquier, Y-H. (2011): Közel és távol. Kísérletek a késő középkori megélt tér rekonstrukciójára. *Korall*, 45., 5–34.
- Conzen, M. P. (2008): Retrieving the Pre-industrial Built Environments of Europe: the Historic Towns Atlas Programme and Comparative Morphological Study. *Urban Morphology*, Volume 12, Number 2, 143–156.
- Conzen, M. P. (ed.) (2004): *Thinking About Urban Form. Papers on Urban Morphology, 1932–1998.* Peter Lang AG, European Academic Publishers, Bern
- Dahl, R. A. (1957): The Concept of Power. *Behavioral Science*, July, 201–215.
- Entz G., Genthon I., Szappanos J. (1961): *Kecskemét.* (Városképek–műemlékek, Kecskemét.) Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Gergely J. (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1944.* (Történeti elitkutatások.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociálpolitikai Intézet, Budapest
- Giddens, A. (1974): Elites in the British Class Structure. In: Stanworth, P., Giddens, A., (eds.): *Elites and Power in British Society.* Cambridge University Press, Cambridge, 1–21.
- Guldi, J. (2011): *The Spatial Turn in History.* Spatial Humanities – a project of the Institute for Enabling Geospatial Scholarship. <http://spatial.scholarslab.org/spatial-turn/disciplinary-perspectives/the-spatial-turn-in-history/> (Letöltve: 2012. május 1.)
- Gunn, S. (2006): *History and Cultural Theory.* Pearson-Longman, London
- Gyáni G. (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, (Nagyítás szociológiai könyvek; 12.)
- Gyáni G. (2003): *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban.* In: Gyáni G. Kövér Gy. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris Kiadó, Budapest, 2. javított kiadás, 187–389.
- Hess-Lüttich, E. W. B. (2012): Spatial turn: On the Concept of Space in Cultural Geography and Literary Theory. *Journal for Theoretical Cartography*, 5, 1–11.
- Horváth Ö. (1933): Kecskemét a gyümölcs városa. *Városkultúra*, 8., 148–149.
- Igel, K. (2011): A társadalmi-topográfától a társadalmi térig? Megjegyzések a késő középkori városi társadalom szerkezetéhez és annak térbeli leképződéséhez. *Korall*, 45., 35–58.
- Jaher, F. C. (1982): *The Urban Establishment: Upper Strata in Boston, New York, Charleston, Chicago and Los Angeles.* University of Illinois Press, Chicago
- Jankó F., Kücsán J., Szende K. (2010): *Sopron.* (Magyar Várostörténeti Atlasz 1. / Hungarian Atlas of Historic Towns No. 1.) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron
- Jordan, S. K. (1999): *The Development and Implementation of Authority in a Regional Capital: a Study of Bristol's Élite, 1835–1939.* University of the West of England, Bristol, 1999. (Doktori értekezés, kézirat.) Lelőhelye: British Library ETHOS (Electronic Theses Online Service) <http://ethos.bl.uk/home.do>
- Juhász I. (1998): *Kecskemét város építéstörténete.* (Kecskeméti füzetek 8.) Kecskemét Monográfia Szerkesztősége és a Tiberias Bt., Kecskemét
- Képeslapok DVD ROM – *Képeslapok, 10 000 pillantás Magyarországra 1896–1916.* Az Országos Széchényi Könyvtár Gyűjteményéből, Arcanum, DVD ROM, 2008
- KNC 1922 – *Kecskemét th. város évkönyve. Kecskeméti nagy képes naptár Kecskemét város cím- és névtárával, az 1922. közönséges évre.* Szerk. Eötvös Nagy I.. Az első Kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-kiadó Vállalat, Kecskemét, é. n.

- KNC 1927 – Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes cím- és névtára az 1927-ik közönséges évre. Szerk. nélkül. H., é. n.
- KNC 1930 – Kecskemét Törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára, 1930–1931. (II. teljesen átdolgozott kiadás.) Szerk. Bodócs Gy. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdarészvénytársaság, Kecskemét
- KNC 1935 – Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes név- és címtára az 1935. közönséges évre. Szerk. Bodócs Gy. (III., teljesen átdolgozott kiadás.). Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdarészvénytársaság, Kecskemét, é. n.
- KNC 1938 – Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név- és címtára az 1938. évre. Szerk. Bodócs Gy. (IV., teljesen átdolgozott kiadás Szántó Gy. közreműködésével.) Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Kecskemét
- KNC 1940 – Kecskemét törvényhatósági jogú város polgári név és címtára az 1940–41. évre. (V., teljesen átdolgozott kiadás.) Szerk. Bodócs Gy. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Kecskemét
- Kovács I. G. (2010): A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. A Huszár Tibor által kezdeményezett történeti elitvizsgálatok. In: Kiss L. (szerk.) *A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára.* Argumentum – ELTE Társadalomtudományi Kara, Budapest, 175–207.
- Kövér Gy. (2004): Performációk I. Zsidó társadalom Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. *Korall*, 17, 5–42.
- Kövér Gy. (2011): *A tiszzaeszlári dráma. Társadalmi látószögek.* Osiris Kiadó, Budapest
- Lengyel Gy. (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében.* (Gyorsuló idő.) Magvető Kiadó, Budapest
- Lengyel Gy. (1993): *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történetiszociológiai kutatásból.* (Történeti elitkutatások. Historical Elite Research.) ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest
- Lenski, E. G. (1984): *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification.* The University of North Carolina Press, London
- Lenski, E. G. (2004): *Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről.* (Részletek.) In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei (válogatott tanulmányok).* Új Mandátum Kiadó, Budapest, 234–262.
- Lettrich E. (1968): *Kecskemét és tanyavilága.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Macaulay, T. B. (1849): *The History of England from the Accession of James II.* Vol. 1. Phillips, Sampson and Company, Boston
- Marvick, D. (1985): Élités. In: Kuper, A., Kuper, J. (eds.): *The Social Science Encyclopedia* Taylor & Francis, 243–245.
- Márkus I. (1979): *Nagykőrös.* (Magyarország felfedezése.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Mendöl T. (1936): Alföldi városaink morfológiája. (Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből 1.) *Tisia* 1., 3–44.
- Morris, R. J. (1992): *Class, Sect and Party. The Making of the British Middle Class: Leeds, 1820–1850.* Manchester, (First published in 1990.)
- Nagy B. (2011): Városi tér és társadalom. Várostörténeti szekciók a Nemzetközi Középkortudományi Kongresszuson. *Korall*, 45, 194–199.
- Novák L. (1989): *A Három Város építészete.* Arany János Múzeum, Nagykőrös, (Az Arany János Múzeum Kismonográfiái; 8.)
- Ortega Y Gasset, J. (1983): *Két történelmi esszé.* Európa Könyvkiadó, Budapest
- Padgett, J., McLean, P. (2003): *Elite Transformation and the Rise of Economic Credit in Renaissance Florence.* Unpublished manuscript: University of Chicago http://www2.sa.unibo.it/seminari/Papers_Bajo-Corrado/padgett.pdf
- Pareto, V. (1935): *The Mind and Society.* (Theory of Derivations.) Vol. III. Jonathan Cape Ltd., London–Toronto
- Püski L. (2000): *A magyar felsőház története 1927–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest
- Roth, R., Beachy, R. (eds.) (2007): *Who Ran the Cities? City Elites and Urban Power Structures in Europe and North America, 1750–1940.* Ashgate Publishing, Aldershot

- Rubinstein, W. D. (1974): Men of Property: Some Aspects of Occupation, Inheritance and Power among Top British Wealthholders. In: Stanworth, Ph., Giddens, A. (eds.): *Elites and Power in British Society*. University Press, Cambridge, 144–169.
- Rubinstein, W. D. (1981): *Men of Property: The Very Wealthy in Britain Since the Industrial Revolution*. Rutgers University Press, London
- Rubinstein, W. D. (1994): *Capitalism, Culture, and Decline in Britain, 1750–1990*. Routledge, London and New York, (First published in 1993., Routledge)
- Rubinstein, W. D. (1998): *Britain's Elites in the Interwar Period, 1918–39*. In: Kidd, A., Nicholls, D. (eds.): *The Making of the British Middle Class? Studies of Regional and Cultural Diversity since the Eighteenth Century*. Sutton Publishing, Cornwall, 186–202.
- Russell, B. (1938): *Power. A New Social Analysis*. George Allen & Unwin Ltd., London
- Shapely, P. (1998): Charity, Status and Leadership: Charitable Image and the Manchester Man. *Journal of Social History*, 1., 157–177.
- Smagacz, M. (2008): *The Revitalization of Urban Space. Social Changes in Krakow's Kazimierz and the Ticinese District in Milan*. (Doctoral dissertations 2.) Plus-Pisa University Press, Pisa
- Sárosi E. (2011): A kecskeméti piactér és vásártér történeti helyrajza. *Történelmi Szemle*, 4, 615–632.
- Soja, E. W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso, London
- Szakál Gy. (2002): *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás*. L' Harmattan, Budapest
- Szakály S. (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945*. (Nemzet és emlékezet.) Magvető Kiadó, Budapest
- Szilágyi Zs. (2010): A Horthy-kori helyi elit fogalmáról. *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXII. Történeti Tanulmányok XVIII.* (Megjelenés alatt.)
- Szilágyi Zs. (2011): Város–tanya-kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten. *Tér és Társadalom*, 2., 29–47.
- Takács T. (2006): A városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében. *Századok*, 1., 25–77.
- Takács T. (2008): *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében*. L' Harmattan, Budapest
- Timár L. (1990): *A gazdasági élet [elit!] jellemzői a magyar városokban a két világháború között*. In: Tóth J. (szerk.): *Tér-idő-társadalom. (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek)*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 134–156.
- Timár L. (1993): *Vidéki városlakók. Debrecen társadalmá 1920–1944*. (Mikrotörténelem 6.) Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Tokaji Nagy E. (1995): Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula polgármester szerepe a város modernizációjában. In: V. Fodor Zs. (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. (Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1994. október 13–14.) Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 212–235.
- Tóvári J. (1997): *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. (A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei.) Stúdium Kiadó, Nyíregyháza
- Trainor, R. H. (2001): *Black Country Élites. The Exercise of Authority in an Industrialized Area, 1830–1900*. Clarendon Press, Oxford, (First published in 1993., Oxford University Press.)
- Tringli I. (2011): *Sátorajújhely*. (Magyar Várostörténeti Atlasz 2. / Hungarian Atlas of Historic Towns No. 2.) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron
- Warf, B., Arias, S. (eds.) (2009): *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*. (Routledge Studies in Human Geography.) Routledge, New York
- White, A. P. (1990): *Formation and Development of Middle-Class Urban Culture and Politics: Sheffield 1825–1880*. The University of Leeds, Department of Social Policy and Sociology. (Doktori értekezés, kézirat.) – A kézirat lelőhelye: British Library EThOS (Electronic Theses Online Service) <http://ethos.bl.uk/Home.do>
- Withers, Ch. W. J. (2009): Place and the „Spatial Turn” in Geography and in History. *Journal of the History of Ideas*, 4., 637–658.